

Vengrijos sukilimo ir Prahos pavasario atgarsiai Lietuvoje

KRISTINA BURINSKAITĖ

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius

El. paštas: kristina@genocid.lt

1956 m. ir 1968 m. mums asocijuojasi su vengrų ir čekoslovakų tautų siekiu išsivaduoti iš SSRS įtakos zonos, o karinė intervencija tik dar kartą parodė, kokia agresyvi, nepripažįstanti kompromisų gali būti Sovietų Sąjunga. Lietuva neliko abejinga šiems įvykiams, nes manė, kad šių tautų kova ir sėkmė gali pagerinti ir kitų valstybių, esančių sovietų įtakoje, padėtį. Šis pralaimėjimas nors ir nuvylė, bet nepalaužė lietuvių – jų antisovietis pasipriešinimas sustiprėjo. Deja, po šių įvykių ir KGB sugriežtino savo veiklą prieš kitaminčius Lietuvoje.

Raktažodžiai: Vengrijos sukilimas, Prahos pavasaris, KGB, Varšuvos paktas, intervencija, antisovietinis pasipriešinimas

1953 m. J. Stalino mirtis suteikė vilčių dėl permainų ne tik okupuotoms SSRS šalims, bet ir į jos įtaką patekusioms Rytų ir Vidurio Europoje. 1956 m. spalio 23 d. – lapkričio 10 d. Vengrijoje vyko masinės demonstracijos prieš stalinistinį režimą Vengrijoje. 1956 m. spalio 25 d. įvesta sovietinė kariuomenė sukilimą numalšino. 1968 m. Prahos pavasaris – tai A. Dubčeko pradėtas demokratizacijos procesas, kurio siekis – sukurti „socializmą su žmogiškuoju veidu“. Pradėtas reformas nuslopino karinė Varšuvos sutarties valstybių intervencija 1968 m. rugpjūčio 21 dieną. SSRS karinė intervencija į šias šalis dar kartą parodė, kokia agresyvi ir nedemokratiška ji buvo.

Šie įvykiai neliko be atgarsio ir Lietuvoje, tačiau žmonių nuomonė buvo nevienareikšmė. Griežta sovietinė cenzūra (tendencingai parinkta ir pateikta informacija) neleido plačiau lietuvių visuomenei žinoti, kas iš tikrųjų vyksta šiose valstybėse. Slaptai klausytis užsienio radijo laidų ir sužinoti apie tikrą padėtį Vengrijoje ir Čekoslovakijoje galėjo tik nedaugelis. Gana sudėtinga įvertinti šių įvykių įtaką lietuvių antisovietiniam pasipriešinimui. Visuomenės viltį ir entuziazmą dėl reformų ir permainų, ypač 1956 m. po J. Stalino mirties, pakeitė nusivylimas, nes net ir nuosaikios reformos buvo brutaliai sužlugdytos. Septintajame dešimtmetyje naujos pasipriešinimo tendencijos išryškėja dar iki 1968 m. įvykių Čekoslovakijoje. Prahos pavasaris tik suaktyvino kitaminčių lietuvių veiklą. Turbūt svarbiausia ir akivaizdžiausia šių įvykių pasekmė Lietuvai – sugriežtėjusi KGB kova su kitaminčiais.

Šio straipsnio tikslas – aptarti okupacinės valdžios, represinių struktūrų bei visuomenės reakciją į Vengrijos sukilimą, Prahos pavasarį bei sovietinę intervenciją į šias šalis. Atskleisti, kaip šiuos įvykius visuomenei bandė pateikti sovietinė valdžia, kas lėmė tokį šių įvykių vertinimą, atsakyti į klausimą, ar šie įvykiai turėjo įtakos lietuvių antisovietiniam pasipriešinimui ir KGB veiklai prieš kitaminčius.

ISTORIOGRAFIJOS IR ŠALTINIŲ APŽVALGA

Vengrijos sukilimas ir Prahos pavasaris, taip pat SSRS agresija prieš šias šalis buvo vieni reikšmingiausių XX a. II pusės įvykių, tad užsienio istoriografija jiems skyrė nemažai dėmesio. Filipo Schlafly¹, Marko Kramerio², Johannos Graville³, Gabor Gucini⁴, Csaba Bekes⁵ publikacijose analizuojami įvairūs Vengrijos sukilimo aspektai. Publicistinis Redo Gadney'aus⁶ veikalas pateikia bendrą informaciją apie Vengrijos sukilimą ir akcentuoja vengrų tautos kovą prieš sovietų agresiją. Dareno Davishos⁷, Vladimiro Kusino⁸, Viliamso Kurierio⁹, Segerto Dieterio¹⁰ publikacijose vertinamos 1968 m. A. Dubčeko reformos, analizuojamos sovietinės intervencijos priežastys ir pasekmės. Prahos pavasario keturiasdešimties metų jubiliejaus proga išleistame dviejų tomų leidinyje daugiau analizuojama tarptautinė reakcija į šiuos įvykius¹¹. Monografijoje apie Rytų ir Vidurio Europos slaptąsias tarnybas irgi atkreipiamas dėmesys į slaptųjų tarnybų veiklą šių įvykių metu¹².

Lietuvių istoriografija daugiau dėmesio skyrė įvykių Vengrijoje atgarsiams Lietuvoje ir kiek mažiau 1968 m. įvykių Čekoslovakijoje analizei, nors ir pabrėžiama jų svarba Lietuvai. Pastebėtina, kad lietuvių istoriografijoje nėra veikalų, kurie plačiau analizuotų, vertintų šiuos įvykius, atskleistų lietuvių visuomenės reakciją ar įtaką neginkluotam pasipriešinimui ir KGB veiklai. 1956 m. ir 1968 m. įvykiai minimi bei vertinami lietuvių antisovietinio pasipriešinimo formavimosi kontekste: Živilės Račkauskaitės¹³, Romualdo Bagušausko¹⁴, Nijolės Gaškaitės¹⁵, Eligijaus

¹ P. Schlafly, 1956 Hungarian revolution let the lamp of freedom, *Human Events*, 2006, Vol. 62, No. 36 (prieiga per internetą <http://search.ebscohost.com>, žiūrėta 2008 09 06).

² M. Kramer, The Soviet Union and 1956 crises in Hungary and Poland: reassessment and new findings, *Journal of Contemporary History*, 1998, Vol. 33, No. 2 (prieiga per internetą www.jstor.org, žiūrėta 2008 09 06).

³ J. Graville, Reaction to the events of 1956: new findings from Budapest and Warsaw archives, *Journal of Contemporary History*, 2003, Vol. 38, No. 2 (prieiga per internetą www.jstor.org, žiūrėta 2008 09 06).

⁴ G. Gabor, Memory and discourse on the 1956 Hungary revolution, *Europe-Asia Studies*, 2006, Vol. 58, No. 8 (prieiga per internetą ten pat <http://search.ebscohost.com>, žiūrėta 2008 09 06).

⁵ B. Csaba, The 1956 Hungarian revolution and declaration of neutrality, *Cold War History*, 2006, Vol. 6, No. 4 (prieiga per internetą <http://search.ebscohost.com>, žiūrėta 2008 09 06).

⁶ R. Gadney, *Cry Hungary!: Uprising 1956*, New York, 1986.

⁷ K. Dawisha, *Kremlin and the Prague spring*, Berkley, 1984.

⁸ V. Kusin, *The intellectual origins of the Prague*, Cambridge, 1971.

⁹ W. Kurier, New courses on soviet decision making during the 1968 Czechoslovakia crisis, *Europe-Asia Studies*, 1996, Vol. 48, No. 3 (prieiga per internetą www.jstor.org, žiūrėta 2008 09 06).

¹⁰ S. Dieter, An unexpected dawn: the Prague spring and the mechanism of changes in state socialism, *Review of Contemporary German Affairs*, 2008, Vol. 16, No. 2 (prieiga per internetą <http://search.ebscohost.com>, žiūrėta 2008 09 06).

¹¹ *Prager Fruhling, Das international Krisenjahr 1968*, Graz, 2008.

¹² *A Handbook of the communist security apparatus in East Central Europe 1944–1989*, Warsaw, 2008.

¹³ Ž. Račkauskaitė, Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2.

¹⁴ J. R. Bagušauskas, Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2; J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999.

¹⁵ N. Gaškaitė, Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 19.

Jaseliūno¹⁶, Vytauto Tininio¹⁷ darbuose Vengrijos ir Čekoslavakijos įvykiai priskiriami prie svarbių išorinių veiksnių, lėmusių antisovietinio pasipriešinimo formavimąsi. Bronislovas Genzelis¹⁸ daugiau dėmesio skiria Lietuvos Komunistų Partijos (toliau LKP) reakcijai į Vengrijos įvykius ir atskleidžia jų pastangas nuslėpti nuo Maskvos informaciją apie tikrąją padėtį Lietuvoje. Kiek išsamiau visuomenės ir valdžios reakcija į įvykius 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių pabaigoje analizuojama naujausioje Sovietinės Lietuvos istorijoje¹⁹, Tomo Remeikio²⁰, Romualdo Misiūno, R. Taagepera²¹ veikaluose.

Prisiminimais apie įvykius Lietuvoje Vengrijos sukilimo metu dalijasi Elena Juciūtė²², Edmundas Simanaitis²³, Algimantas Patašius²⁴, Aldona Kačerauskienė²⁵, kunigas Alfonsas Svarinskas²⁶. Tokių atsiminimų trūksta apie įvykius Čekoslavakijoje, o tai irgi byloja apie skirtingą lietuvių santykį su šiais įvykiais. Paminėtinas interviu su žinomu Lietuvos filosofu Romualdu Ozolu²⁷, kuris atskleidžia 1968 m. metų atmosferą, visuomenės nuotaikas ir jų įtaką disidentinio judėjimo formavimui. Nelegalios religinės literatūros platintojas Petras Plumpa²⁸ nesieja religinio pasipriešinimo su Prahos įvykiais. Lietuvoje taip pat pasirodė lietuvių kareivių, dalyvavusių intervencijoje Čekoslavakijoje, atsiminimų knyga, kurioje jie dalijasi savo įspūdžiais ir išgyvenimais²⁹.

Sovietinės valdžios pozicija, kurią siekta įteigti visuomenei, atsispindėjo oficialioje respublikinėje spaudoje, pvz., dienraštyje „Tiesa“. Tai, kad jis tik perspausdindavo TASS'o pranešimus ir negalėjo pateikti savo komentarų, leidžia teigti, kad LKP pozicija nelabai teisiskyrė nuo Maskvos oficialios pozicijos. Apskritai spauda nedaug dėmesio skyrė įvykiams Vengrijoje ir Čekoslavakijoje. Valdžios tonas kalbant apie šiuos įvykius nevienodas: įvykiai Vengrijoje pasmerkami iš karto, o apie A. Dubčeko reformas iš pradžių kalbėta gana neutraliai, turbūt nesitikėta tokios įvykių eigos. Tačiau rugpjūčio mėnesį straipsniai tampa

¹⁶ E. Jaseliūnas, Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje, *LKMA metraštis*, 1999, Nr. XV.

¹⁷ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994; V. Tininis, *Sniečkus: 33 metai valdžioje*, Vilnius, 1995.

¹⁸ B. Genzelis, Psichologinis lūžis ir valdžia (1968–1973), *Kauno istorijos metraštis*, 2003, Nr. 4.

¹⁹ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

²⁰ T. Remeikis, *Opposition to Soviet rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago, 1980.

²¹ R. I. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1990*, Vilnius, 1992.

²² E. Juciūtė, *Pėdos mirties zonoje*, New York, 1974.

²³ E. Simanaitis, Kaunas Budapešto sukilėlių šauksmą išgirdo, *Voruta*, 2007, Nr. 23 (prieiga per internetą <http://www.voruta.lt>, žiūrėta 2008 03 21).

²⁴ A. Patašius, 1956 metų Vėlinės Kaune, *Šiaurės Atėnai*, 2006, Nr. 818 (prieiga per internetą <http://www.culture.lt>, žiūrėta 2008 03 10).

²⁵ A. Kačerauskienė, Kuo svarbus Lietuvai 1956 metų vengrų sukilimas?, *XXI amžius*, 2006 10 18 (prieiga per internetą <http://www.xxiamzius.lt>, žiūrėta 2008 03 10).

²⁶ A. Svarinskas, Lietuva prijautė vengrams, *XXI amžius*, 2006 10 27, Nr. 81 (prieiga per internetą <http://www.xxiamzius.lt>, žiūrėta 2008 03 09).

²⁷ Dvasinis pasipriešinimas sovietmečio Lietuvoje (prieiga per internetą <http://www.bernardinai.lt>, žiūrėta 2008 04 09).

²⁸ P. Plumpa, Religinio pasipriešinimo pakopa 1968–1973, *XXI amžius*, 1997 04 04; P. Plumpa, Pogriūdžio spauda 1968–1973 m., *Tautos atmintis*, 1996, Nr. 7.

²⁹ *Lauk, okupantai! Sovietinė karinė invazija į Čekoslavakiją 1968 metais lietuvių dalyvių akimis*, sud. P. A. Mikša, Vilnius: Lietuvos ir Čekijos d-ja, 1999.

itin griežti ir kategoriški reformatorių atžvilgiu. Būtent tuo metu santykiai tarp SSRS ir Čekoslovakijos yra įtempti. Valdžia taip pat norėjo parodyti, kad visuomenė palaiko jos veiksmus, todėl spausdinami gyventojų laišukai, palaikantys valdžios poziciją, pateikiami žmonių įspūdžiai iš neramumų apimtos Vengrijos. Apskritai to meto spauda naudinga tik analizuojant viešai skelbtą, oficialią, SSRS poziciją, tačiau ji visiškai neatspindėjo tikrosios visuomenės nuomonės.

Šis tyrimas remiasi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau LYA) esančiais KGB dokumentais. Sovietinę valdžią ir sovietinį saugumą domino žmonių reakcija, nes buvo laukiama galimo antisovietinių jėgų suaktyvėjimo. KGB rajonų, miestų padalinių ataskaitos atspindi gyventojų požiūrį į įvykius Vengrijoje bei Čekoslovakijoje ir ypač į intervenciją. KGB didesnę dėmesį skyrė Kauno miesto gyventojų reakcijai, nes šiame mieste buvo daug „potencialiai pavojingų asmenų“ – tremtinių, kalinių, buvusių nepriklausomos Lietuvos veikėjų. KGB manymu, šie įvykiai galėjo suaktyvinti jų priešišką veiklą. Pažymėtina, kad KGB dokumentuose žmonių nuotaikos bei įvykiai Lietuvoje Čekoslovakijos krizės metu atspindėti išsamiau nei per Vengrijos įvykius.

SOVIETINĖS VALDŽIOS REAKCIJA Į ĮVYKIUS VENGRIJOJE IR ČEKOSLOVAKIJOJE

Komunistų partijai buvo svarbus viešai rodomas visuomenės palaikymas, todėl ji ėmė formuoti atitinkamą viešąją nuomonę, kad žmonės palankiai vertintų SSRS veiksmus Vengrijoje ir Čekoslovakijoje. Siekiant išlaikyti stabilų režimą, buvo svarbu ir tarptautinei bendruomenei parodyti liaudies palaikymą, kad kuo mažiau būtų priešinamasi valdžios politikai ir Vakarai neišnaudotų to prieš SSRS. Ne mažiau aktualu valdžiai diskredituoti bei iškraipyti sukilusių žmonių tikslus. Valdžios pateikiami Vengrijos ir Čekoslovakijos įvykių vertinimai buvo panašūs – tai kontrrevoliucija, kurią paskatino išorinės jėgos, t. y. Vakarų „imperialistinės“ valstybės³⁰. Be to, sovietinė propaganda norėjo parodyti, kad didžioji vengrų tautos dalis nepalaiko vengrų sukilėlių, o tie, kurie palaiko, pasak oficialiosios spaudos, „buvo asmenys, kurių sąmonė kontrrevoliucijos buvo apnuodyta šovinizmo ir rasizmo nuodais“³¹. Sovietinė propaganda siekė kriminalizuoti jų veiklą, spaudoje formuodama sukilėlių kaip nusikaltėlių, kuriems svarbu tik užimti valdžią ir išžudyti komunistus, įvaizdį. Paminėtinas straipsnis, kuriame trečiųjų asmenų vardu (Čekoslovakijos gydytojų) pasakojama apie vengrų sukilėlius. „Reakcinės nusikaltėlių grupės, gaujos, kontrrevoliucinės teroristinės fašistinės grupuotės, kurių tikslai – teroro būdu paimti valdžią, išžudyti komunistus, sugrąžinti šalį į kapitalizmą“, – taip sukilėlius vadino minėtieji čekoslovakų daktarai³². Diskredituoti sukilimą turėjo ir tas faktas, kad sukilimas buvo organizuotas Vakaruose. Neva Vakarų Vokietijoje veikė organizacijos „nacionalistiniai komitetai“, kurie ruošė sukilimą Vengrijoje, o Amerika juos finansavo³³. Taigi sovietinė valdžia bandė formuoti visuomenės nuomonę, kad intervencija buvo būtina norint apginti socialistinę santvarką nuo Vakarų.

Daug plačiau buvo aprašomi ir analizuojami įvykiai Čekoslovakijoje. Sovietinė valdžia ir šiuo atveju stengėsi pateisinti savo kišimąsi į kitos valstybės reikalus ir karinę intervenciją. Nors viešai, spaudoje ir buvo pabrėžiamas Čekoslovakijos komunistų partijos (ČKP) savarankiškumas – „pasirinkti socializmo statymo kelius, partinio vadovavimo

³⁰ Sužlugo antilaudinė avantiūra Budapešte, *Tiesa*, 1956 10 26, p. 3.

³¹ Pasakoja žmonės, savo akimis mačiusieji kontrrevoliucinius nusikaltimus Vengrijoje, *Tiesa*, 1956 11 11, p. 3.

³² *Ibid.*

³³ Bonos ranka Vengrijoje, *Tiesa*, 1956 11 16, p. 3.

visuomeniniams procesams formas ir metodus yra ČKP CK kompetencija³⁴, – čekoslovakų vykdomas reformas sovietai atmetė kaip revizionistines. Sovietinių ideologų manymu, buvo tik vienas tikras marksizmo-leninizmo aiškinimas, o kiti aiškinimai traktuojami kaip „erezija“. Alternatyvūs svarstymai ideologijos klausimais iš principo buvo nepriimtini – tai griautų SSRS autoritetą ir monopolį. A. Dubček reformos, nors ir nuosaikios, vis tiek buvo pavojingos SSRS ir jos įtakoje esančioms valstybėms. Joms pavykus čekoslovakų pavyzdžiu galėjo pasekti kitos socialistinės šalys. Todėl SSRS ir kitoms socialistinėms valstybėms, ypač Lenkijai ir Rytų Vokietijai, buvo svarbu, kad šie įvykiai ir procesai nepersimestų į jų šalis. Norėdama pateisinti savo kišimąsi į įvykius Čekoslovakijoje SSRS bandė diskredituoti demokratinį procesus šioje šalyje. Šias reformas pavadinusi kontrrevoliucija, bandymais atstatyti buržuazinę santvarką, ji ėmėsi ruošti viešąją nuomonę intervencijai. „ČKP Gegužės plenumas puola socialistinę santvarką, ir taip siekia praskinti kelią kontrrevoliucijai“³⁵, – buvo teigiama sovietinės Lietuvos oficioze *Tiesa*. Įvykius Čekoslovakijoje sovietiniai ideologai pavadino grėsme socialistinei santvarkai, todėl SSRS, remdamasi L. Brežnevo doktrina, buvo priversta imtis tokių priemonių.

Įvykius Čekoslovakijoje buvo norima pateikti ne tik kaip vietinius vidinius procesus, bet ir kaip Vakarų kišimosi pasekmę. Prahos pavasaris buvo vertinamas kaip socialistinės ir kapitalistinės sistemų susidūrimo, t. y. „ideologinės diversijos“, išraiška. Turbūt svarbiausias šios viešosios akcijos, kuria siekiama pateisinti karinę intervenciją, akcentas bus tai, kad patys čekoslovakai ir vengrai paprašė šios pagalbos, o SSRS ir kitos socialistinės šalys sutiko padėti broliškai valstybei. SSRS, pasitelkusi komunistinę retoriką ir prisidengusi socialistinės sistemos gynybos būtinybe, taip bandė pateisinti savo agresyvią politiką.

Valdžia siekė formuoti atitinkamą visuomenės nuomonę ir atitraukti žmones nuo dalyvavimo renginiuose, kurie galėjo būti nukreipti prieš valdžią. Ji pasitelkė ne tik spaudą, bet ir kitus ideologinio poveikio būdus – paskaitas, kitas užimtumo priemones. Darbo kolektyvuose, mokymo įstaigose buvo skaitomos paskaitos apie šiuos įvykius. A. Patašius prisimena, kad siekdama atitraukti ar įbauginti dėl dalyvavimo neramumuose 1956 m. valdžia suorganizavo komjaunimo metinių minėjimą, o po jų šokius ir prigrasino bausmėmis už nedalyvavimą³⁶. Krizės Čekoslovakijoje metu Lietuvoje irgi vyko įvairūs LKP surežisuoti renginiai, palaikantys ar aiškinantys SSRS politiką. Kaune, karininkų namuose, skaityta paskaita apie įvykius Čekoslovakijoje³⁷, Vilniaus šlifavimo staklių gamykloje vyko palaikymo mitingas³⁸.

Sovietinė valdžia ir propagandistai ėmėsi įvairių prevencijos priemonių, kad sumažintų visuomenės priešišumą ir nepritarimą valdžios politikai ir sutrukdytų žmonėms dalyvauti protestuose prieš SSRS veiksmus.

VISUOMENĖS REAKCIJA Į ĮVYKIUS VENGRIJOJE IR ČEKOSLOVAKIJOJE

Įvykiai Vengrijoje ir Čekoslovakijoje negalėjo nedominti ir nejaudinti visuomenės, ypač okupuotų šalių. Lietuviai domėjosi situacija šiose šalyse, tarpusavyje diskutavo, bet ne visada išdrįsdavo viešai apie tai kalbėti. Apie žmonių susidomėjimą byloja ir KGB užfiksuotas

³⁴ Ginti socializmą – aukščiausia internacionalinė pareiga, *Tiesa*, 1968 08 23, p. 1.

³⁵ Ataka prieš socialistinius Čekoslovakijos pagrindus, *Tiesa*, 1968 07 02, p. 3.

³⁶ A. Patašius, 1956 m. Vėlinės Kaune.

³⁷ Pranešimo raštas apie Kauno gyventojų nuomonę apie įvykius Čekoslovakijoje ir pasitarimus Bratislavoje bei Černėje prie Tysos, *LYA*, f. K-1, ap. 14, b. 145, l. 23.

³⁸ 1968 m. rugsėjo mėn. 4 d. pranešimas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui plk. Ščensnovičiui, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3135, l. 14.

faktas, jog žmonės nepatenkinti, kad spaudoje pateikiama tiek nedaug informacijos³⁹. Šie įvykiai skatino žmones labiau klausytis užsienio radijo, ypač Amerikos balso⁴⁰. Visuomenės reakcija į įvykius Vengrijoje ir Čekoslovakijoje buvo skirtinga. Po J. Stalino mirties žmonės buvo kupini vilčių dėl permainų, tad reakcija į Vengrijos sukilimą ir jo numalšinimą buvo spontaniškesnė ir atviresnė. Solidarumas su vengrų tauta ir protestai prieš intervenciją buvo išreikšti Vėlinių minėjimuose Vilniuje, Kaune ir kituose miestuose. Įvykiai Čekoslovakijoje Lietuvoje nesukėlė tokių viešų protesto akcijų.

KGB agentai stebėjo ir analizavo visuomenės nuotaikas, kurias nulėmė įvykiai Vengrijoje ir Čekoslovakijoje, ypač domėtasi žmonių reakcija (netgi atskirų visuomenės grupių) į intervenciją. KGB dokumentuose išskirtos inteligentijos, darbininkijos, buvusių tremtinių, politinių kalinių nuomonės. Iš to, kas KGB užfiksuota, galima spręsti, ką patys žmonės akcentavo, kokius šių įvykių momentus jie pabrėžė ir išskyrė kaip svarbius. Tai rodo ir kas svarbu pačiai KGB.

1956 m. Vėlines galima laikyti ne tik lietuvių antisovietinių nuotaikų proveržiu, bet ir paramos Vengrijos tautai išraiška. Aktyviausiai reikėsi studentai. Vilniaus universiteto studentai per Vėlines suorganizavo eiseną į Rusų kapines, prie tautos patriarcho daktaro Jono Basanavičiaus kapo sugiedojo Lietuvos himną⁴¹. Tų įvykių liudininkė E. Juciūtė prisimena, kad minint Vėlines Rusų kapinėse kai kurie meldėsi ir už vengrų tautą⁴². Vėlinės buvo minimos ne tik Vilniuje, bet ir Kaune. Kauno jaunimas, susirinkęs prie paminklo Lietuvos kariams, žuvusiems 1918–1919 m., skandavo šūkius „Laisvė“, „Tegyvuoja Vengrija“⁴³. Vengrijos įvykių atgarsiai pasiekė ne tik pagrindinius miestus, bet ir provinciją. A. Kačerauskienė pasakoja, kad „Švilpiškių kaimo žmonės gaudyte gaudydavo žinias, perduodamas laisvojo pasaulio stočių apie tai, kas dedasi Vengrijoje. Vengrų tautos sukilimas sužadino viltis, kad jeigu jiems pavyks, gal ir lietuviams pasiseks nusimesti sovietinės nelaisvės jungą?“⁴⁴ Kunigas A. Svarinskas taip prisimena šiuos įvykius: „Per radiją sekėme įvykius. Lietuviai prijautė vengrams, sveikino vengrų revoliuciją“⁴⁵. Iš šių liudijimų matyti, kad Vengrijos įvykiai domino ir jaudino ne tik didžiųjų miestų gyventojus, bet ir paprastus provincijos žmones, sovietinės represijos nenuslopino laisvės, pokyčių troškimo. KGB įtarė, kad šie įvykiai galėjo paskatinti žmonių priešišumą valdžiai, tad įdėmiai stebėjo visuomenės nuotaikas Vengrijos sukilimo metu. Pastebėtina, kad KGB užfiksavo ir SSRS politiką palaikančiųjų nuomonės. Antai agentas „Binder“ užrašė Pabradės kolūkiečių pokalbį, kurio metu Fransas Kirkys teigė, kad tie fašistai tyčiojasi iš sąžiningų žmonių ir visa tai vyksta pagal nurodymus iš kapitalistinių šalių⁴⁶. Vengrų sukilėlius palaikančius KGB laikė neapsisprendusiais, lengvai paveikiamais išorinių jėgų⁴⁷. Saugumo darbuotojai manė,

³⁹ Pranešimo raštas apie Kauno gyventojų nuomonę apie įvykius Čekoslovakijoje ir pasitarimus Bratislavoje ir Černėje prie Tysos, *ibid.*, l. 23.

⁴⁰ LSSR KGB Kretingos rajono ataskaita apie agentūrinį-operatyvinį darbą už 1956 m., *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 1280, l. 24.

⁴¹ A. Kačerauskienė, Kuo svarbus Lietuvai 1956 metų vengrų sukilimas?

⁴² E. Juciūtė, *op cit.*, p. 394.

⁴³ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas...*, p. 188.

⁴⁴ A. Kačerauskienė, Kuo svarbus Lietuvai 1956 metų vengrų sukilimas?

⁴⁵ A. Svarinskas, *Lietuva prijautė vengrams.*

⁴⁶ KGB Pabradės rajono skyriaus įgaliotinio vyr. lt. Zubenko raštas LSSR KGB 4-osios valdybos 1-ojo skyriaus viršininkui kpt. Narui, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 2081, l. 20–21.

⁴⁷ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas...*, p. 187.

kad vengrams palanki gyventojų nuomonė buvo dirbtinai suformuota, primesta arba jie buvo apgauti. KGB taip pat atkreipė dėmesį, kad vengrus palaiko tam tikros visuomenės grupės, pvz., buvę ūkininkai, partizanai, jų rėmėjai, politiniai kaliniai, kurie kalbėjo, kad šie įvykiai – tai antikomunistinių judėjimų pradžia, išreiškė viltį, kad greitai bus atstatyta nepriklausoma Lietuva, paleis kolūkius ir sugrąžins žemę⁴⁸. Agentai „Jakaitis“ ir „Vasiljevas“ užfiksavo tokius Šugždos žodžius: „Prie sovietų nėra jokios tvarkos, todėl Lenkijoje ir Vengrijoje įvyko valdžios perversmai, tokie įvykiai gali pasikartoti ir kitose demokratinėse šalyse, ir SSRS, pasilikusi viena, bus lengvai nugalėta Vakarų valstybių“⁴⁹. Autobuso parko vairuotojas Chmeliauskas kitų vairuotojų akivaizdoje taip kalbėjo apie įvykius Vengrijoje: rusams bus greit galas, savo darbais jie save diskreditavo. Būtinai bus pasaulinis karas, ir rusai pabėgs iš Lietuvos. Inžinierius dispečeris Romualdas Juškevičius kalbėjo, kad Vengrijoje, kaip ir kitose šalyse, liaudies demokratiją palaiko rusų kariuomenė, bet dabar situacija turi pasikeisti. „Inkaro“ fabriko darbuotojas Kazys Ragelis siaurame rate 1956 m. lapkričio 5 d. teigė, kad jei atsiras žmonių, kurie sugebės suvienyti aplink save visus lietuvius ir padaryti tai, kas buvo daroma Vengrijoje, tai ir jis eis paskui juos⁵⁰.

Iš KGB užfiksuotų nuomonių apie įvykius Čekoslovakijoje galima pastebėti tam tikrą tendenciją. Dauguma darbininkų ir kolūkiečių pritarė SSRS veiksams, inteligentija šiuos įvykius vertino kritiškiau, o buvę tremtiniai, kaliniai, nepriklausomos Lietuvos veikėjai arba vengė viešai reikšti savo nuomonę, arba kritikavo valdžios politiką, palaikė čekoslovakų reformų ir savarankiškumo siekius. KGB išskyrė nuomonių skirtumus kaime ir mieste: miesto gyventojai (tarnautojai, inteligentija, darbininkija) aktyviau nei kaimo žmonės kalbėjo apie šiuos įvykius, nes kaime – pats darbymetis⁵¹.

KGB ataskaitose buvo teigiama, kad visuomenė laikėsi ramiai, ir valdžia tai traktavo kaip intervencijos palaikymą. Taip pat buvo renkami pranešimai, kurie turėjo patvirtinti, kad žmonės teigiamai vertino intervenciją. Kauno KGB skyrius užfiksavo tokias žmonių nuomones: „Pergalės“ fabriko darbuotojai tai vertino kaip pagalbą čekoslovakams, kaip teisingą priemonę tinkamu laiku⁵². Nepaisant valdžios pastangų formuoti sau palankią opinią, KGB užfiksavo ir valdžios kritikos atvejų. Baldų fabriko darbininkė A. Leidienė teigė, kad ne Čekoslovakija paprašė SSRS pagalbos, bet SSRS okupavo Čekoslovakiją⁵³. KGB fiksavo ir buvusių tremtinių, kalinių nuotaikas ir nuomones. Antai buvęs partizanas Kosmočius nepasidavė agento „Egidijaus“ provokacijoms ir atvirai neišsakė savo nuomonės. Jo manymu, reikia palaukti tolimesnės įvykių raidos⁵⁴. Agentas „Leonas“ užfiksavo Upninkų kolūkio dar-

⁴⁸ Specpranešimas apie gyventojų nuotaikas dėl įvykių Vengrijoje ir Egipte, *LJA*, f. K-1, ap. 15, b. 2180, l. 42.

⁴⁹ LSSR KGB Prienų rajono įgaliotinio kpt. Kovalenovo raštas LSSR KGB pirmininkui gen. maj. K. Liaudžiui, *LJA*, f. K-1, ap. 15, b. 2408, l. 2.

⁵⁰ LSSR KGB įgaliotinio Kauno miestui pplk. Raslano pažyma apie kai kurių žmonių nuotaikas, *LJA*, f. K-18, ap. 1, b. 113, l. 8–14.

⁵¹ KGB Alytaus rajono skyriaus viršininko maj. Baltušio 1968 m. rugpjūčio mėn. 1 d. specialus pranešimas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui plk. M. Ščensnovičiui, *LJA*, f. K-1, ap. 15, b. 168, l. 3.

⁵² 1968 m. rugpjūčio mėn. 22 d. raštas Kauno miesto LKP CK komiteto sekretoriui K. Lengvinui apie Kauno miesto gyventojų nuomonę apie įvykius Čekoslovakijoje, *ibid.*, l. 32–34.

⁵³ KGB Kapsuko rajono skyriaus viršininko pplk. Vilko 1968 m. rugsėjo mėn. 2 d. informacija Kapsuko KP CK sekretoriui apie gyventojų reakciją į įvykius Čekoslovakijoje, *LJA*, f. K-1, ap. 15, b. 1732, l. 87–88.

⁵⁴ 1968 m. rugpjūčio mėn. 24 d. KGB Jonavos rajono skyriaus viršininko maj. Barčio specialus pranešimas LSSR KGB pirmininkui plk. J. Petkevičiui, *LJA*, f. K-1, ap. 15, b. 789, l. 15.

bininko, buvusio politinio kalinio P. Marcinkauskio nuomonę: jis teigė, kad sovietinė valdžia neteisingai pasielgė veikdama prieš čekų tautos valią ir įvesdama savo tvarką⁵⁵.

Kai kurie žmonės analizavo ir vertino intervencijos pasekmes Sovietų Sąjungai. Jų manymu, intervencija labai pakenkė SSRS prestižui ne tik Vakarų pasaulio akyse, bet ir tarp komunistinių bei socialistinių valstybių, apsunkino jų bendradarbiavimą. Buvęs antinacinės rezistencijos veikėjas, o vėliau ir sovietinis agentas Juozas Deksnys teigė, kad „tai didelis smūgis socialistinių ir viso pasaulio šalių komunistams. Pasaulio kompartijos pasmerkė jų veiksmus, todėl SSRS atsidūrė izoliacijoje“⁵⁶. Žmonės taip pat diskutavo, ar Maskva gali kištis į kitų valstybių reikalus ir ypač ginkluotu būdu. Agentas „Bielskis“ pateikė tokią Lentvario mokyklos mokytojo Motiejaus Šimelionio nuomonę: „kitų šalių komunistai palaiko čekus. Jie už tai, kad valdžia labiau paisytų nacionalistinių interesų, o Maskva mažiau kištųsi“⁵⁷. Šie įvykiai sužadino laisvės viltį, norą priešintis okupacinei valdžiai ir nusivylimą po intervencijos. Agentas „Bielskis“ užfiksavo tokią Trakų rajono gyventojų Karecko nuomonę: „nuo SSRS atsiskiria Rumunija, Čekoslovakija, bus ir Lenkija, galiausiai – Pabaltijys“⁵⁸. Agento „Beržas“ pranešime atsispindi tarpkolūkinės statybų organizacijos meistro Č. Barkausko nusivylimas po sovietų intervencijos: „Jeigu čekams nepavyko, tai mums tuo labiau nepavyks“⁵⁹. Pastebėtina, kad daugelį jaudino ne tiek intervencija, kiek galimo karo perspektyva. KGB agentai užfiksavo sklindančius gandus apie galimą karą. Žmonių susirūpinimą atspindėjo ir tai, kad jie pradėjo supirkinėti būtiniausias prekes dideliais kiekiais, atsiimti santaupas⁶⁰. Šias nuotaikas sustiprino lietuvių šaukimas iš rezervo į kariuomenę, kuris sutapo su paaštrėjusia situacija Čekoslovakijoje. Kai kurie lietuviai buvo pasiryžę pasitraukti į miškus ir taip išvengti mobilizacijos: „Čekai veja rusus, gal ir lietuviams laikas. Jeigu lietuvius kvies į armiją, reikia eiti į mišką“⁶¹. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad akcentuojamas Vakarų Vokietijos vaidmuo Čekoslovakijos įvykiuose – neva ji išprovokavo šiuos įvykius, siekdama įtraukti Čekoslovakiją į savo įtakos sferą. Patikimam asmeniui „R“ darbininkas V. Klėbavičius sakė, kad jis kaltina dėl tų įvykių V. Vokietiją, jie nori kariauti ir stengiasi įsiskverbti į Čekoslovakiją⁶².

Lietuvių išėivija irgi neliko abejinga šiems įvykiams. Santaros-Šviesos organizacija nusiuntė protesto rezolucijas JAV prezidentui D. Eizenhaueriui ir JTO generaliniam sekretoriui D. Hameršeldui⁶³. Dėl įvykių Čekoslovakijoje lietuviai išėiviai nebuvo vieningi.

⁵⁵ KGB Jonavos rajono skyriaus viršininko maj. Barčio 1968 m. rugpjūčio mėn. 30 d. specialus pranešimas LSSR KGB pirmininkui J. Petkevičiui, *ibid.*, l. 16.

⁵⁶ 1968 m. rugpjūčio mėn. 23 d. raštas Kauno miesto LKP komiteto sekretoriui K. Lengvinui apie Kauno miesto gyventojų nuomonę apie įvykius Čekoslovakijoje, *ibid.*, l. 39.

⁵⁷ KGB Trakų rajono skyriaus viršininko pplk. Makejevo 1968 m. liepos mėn. 23 d. pranešimas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui plk. Ščensnovičiui, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3135, l. 1.2.

⁵⁸ KGB Trakų rajono skyriaus viršininko pplk. Makejevo 1968 m. liepos mėn. 23 d. pranešimas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui plk. Ščensnovičiui, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3135, l. 2–3.

⁵⁹ KGB Kapsuko rajono skyriaus viršininko pplk. Vilko 1968 m. rugsėjo mėn. 30 pranešimas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui plk. Ščensnovičiui, *ibid.*, l. 92.

⁶⁰ KGB Šilalės rajono viršininko pplk. Gudavičiaus 1968 m. rugpjūčio mėn. 26 d. raštas apie Šilalės gyventojų reakciją į įvykius Čekoslovakijoje, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 4120, l. 9–11.

⁶¹ Pranešimo raštas apie Kauno gyventojų nuomonę apie įvykius Čekoslovakijoje ir pasitarimus Bratislavoje ir Černėje prie Tysos, *ibid.*, l. 30.

⁶² KGB Jonavos rajono skyriaus viršininko maj. Barčio 1968 m. rugpjūčio mėn. 30 d. specialus pranešimas LSSR KGB pirmininkui J. Petkevičiui, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 789, l. 16.

⁶³ V. Adamus, *Likimo vardas – Lietuva*, Kaunas, 1997, p. 63.

Konservatyvesniems išeiviams Prahos pavasaris ir intervencija tik dar kartą įrodė, kad socialistinės sistemos evoliucija neįmanoma, tad kova su komunizmu turi būti toliau tęsiama. Liberaliosios išeivijos atstovai, remdamiesi A. Dubčeko reformų pavyzdžiu, pasisakė už evoliucinį kelią – pirmiau išsilaisvinti iš Maskvos įtakos, puoselėti lietuviybę⁶⁴.

KGB užfiksuota žmonių nuomonė rodo, kad sovietinė propaganda nebuvo labai efektyvi. Viešas palaikymas ne visada buvo nuoširdus, o tikroji žmonių nuomonė ne būtinai atspindėjo viešai deklaruojamą poziciją. Vis dėlto skirtinga visuomenės reakcija į 1956 m. ir 1968 m. įvykius patvirtina ir įvairias visuomenės nuotaikas, padėtį. Septintajame dešimtmetyje visuomenėje buvo įsigalėjęs konformizmas, tad nebuvo ir atvirų, masinių protesto akcijų.

VENGRIJOS IR ČEKOSLOVAKIJOS ĮVYKIŲ ĮTAKA LIETUVIŲ ANTISOVIETINIAM PASIPRIEŠINIMUI

Norint apibūdinti Prahos pavasario, Vengrijos sukilimo reikšmę Lietuvai, būtina įvertinti šių įvykių įtaką lietuvių antisovietiniam pasipriešinimui. 1956 m. buvo svarbūs ir išskirtiniai, nes pasmerkta J. Stalino kultas SSKP XX suvažiavime. Nors plačioji visuomenė nebuvo supažindinta su Nikitos Chruščiovo pranešimu, bet šalyje tvyrojo pokyčių nuojauta⁶⁵. Po J. Stalino mirties pradėtos politinės, ekonominės ir kultūrinės reformos laikinai liberalizavo sovietinį režimą. 1955–1958 m. prasidėjo, nors ir lėtas, kalinių ir tremtinių sugražinimo procesas, taip pat sustiprinęs antisovietines nuotaikas visuomenėje. Numalšinus partizaninį judėjimą 1953 m., suvokta, kad ginkluota kova prieš kur kas galingesnį priešą yra pražūtinga, tad būtina ieškoti kitų pasipriešinimo formų. Taigi 6-ajame dešimtmetyje susiformavo prielaidos neginkluotam pasipriešinimui⁶⁶. Septintasis dešimtmetis irgi laikomas svarbiu lietuvių antisovietiniam pasipriešinimui. Griežtėjantis režimas, Lietuvos ir lietuvių tautinių poreikių nepaisymas, vidaus politinės padėties sunkumai, tarptautinės politikos pokyčiai skatino opozicijos formavimąsi dar iki 1968 m. įvykių. Šiuo laikotarpiu suaktyvėjo disidentų, katalikų dvasininkų ir išeivijos veikla. Neabejotiną poveikį lietuvių disidentinio judėjimo susiformavimui turėjo ir Maskvoje 1965 m. atsiradęs disidentinis judėjimas, kova už žmogaus teises. Lietuvių antisovietinis pasipriešinimas tampa organizuotesnis, atsiranda naujos jo formos. Sovietine politika nepatenkinti žmonės renkasi ne tokias akivaizdžias pasipriešinimo formas, netiesiogiai nukreiptas prieš sovietinę valdžią, bet valdžios ir represinių struktūrų traktuotas kaip antisovietinė veikla, – tai kultūrinė veikla, memuarai, taip pat atvirų laišku, peticijų, rezoliucijų valdžios institucijoms ir tarptautinėms organizacijoms rašymas, siekiant gauti tarptautinės visuomenės paramą kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės bei informuoti pasaulį apie sovietų nusikaltimus. Katalikų dvasininkai pirmieji Lietuvoje pradėjo rašyti atvirus laiškus: 1968 m. rugpjūčio 7 d. nusiųstas pirmasis laiškas LSSR MT, kuriame reikalaujama nevaržyti Kauno kunigų seminarijos ir bažnyčios veiklos⁶⁷. Tačiau buvęs aktyvus nelegalios religinės spaudos platintojas P. Plumpa sustiprėjusio religinio pasipriešinimo nesieja su įvykiais Čekoslovakijoje⁶⁸.

Valdžia neramiai laukė visuomenės reakcijos, galimų neramumų dėl įvykių Vengrijoje ir Čekoslovakijoje, nes KGB išžvelgė sąsajas tarp šių įvykių ir suaktyvėjusios lietuvių

⁶⁴ Lietuvių išeivijos veiklos, kuri nukreipta prieš mūsų valstybę, tam tikrų problemų apžvalga, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 669, l. 48.

⁶⁵ *Lietuva 1940–1990*, p. 416.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 424.

⁶⁷ *Lietuva 1940–1990*, p. 526.

⁶⁸ P. Plumpa, *Religinio pasipriešinimo pakopa 1968–1973 m.*, p. 3.

antisovietinės veiklos. LKP CK biuro 1956 m. gruodžio 6 d. nutarime „Dėl priešišku išsišokimų 1956 m. lapkričio 2 d. Kaune ir Vilniuje“ pažymima, kad „sustiprėjo pasipriešinimas valdžiai po Lenkijos ir Vengrijos įvykių, respublikoje suaktyvėjo buržuaziniai nacionalistai, pastaruoju metu padaugėjo antisovietinių ir antirusiškų veiksmų“⁶⁹. 1968 m. KGB irgi užfiksavo padidėjusį antisovietinių veiksmų skaičių: antai KGB Alytaus skyrius užregistravo 54 signalus apie priešiškus išsišokimus, o antrąjį 1968 m. pusmetį dėl įvykių Čekoslovakijoje užfiksuoti 37 įvykiai⁷⁰. Jeigu 1956 m. būta neramumų lapkričio mėnesio pradžioje, tai 1968 m. Lietuvoje tokių ekscesų išvengta, išskyrus pavienes akcijas.

Vengrijos sukilimo metu buvo pastebėtas didesnis studentijos aktyvumas. LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio rašte LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui rašoma: „padaugėjo antisovietinių pasireiškimų, ypač tarp studentijos, platinami antisovietiniai ir Vengriją palaikantys lapeliai Vilniaus universitete. Daug studentų dalyvavo Vėlinių minėjime“⁷¹. Vengrijos įvykiai svarbūs tuo, kad jų įtaka buvo stipresnė ir ilgalaikė. Būtent šiuo laikotarpiu susikūrusios jaunimo organizacijos sudarė prielaidas tolesniam neginkluotam pasipriešinimui 7-ajame–8-ajame dešimtmetyje⁷². 1958–1961 m. Vilniaus šešioliktoje vidurinėje mokykloje veikė organizacija „Laisvoji Lietuva“. 1961 m. KGB ją išaiškino. Teisme Vladas Šakalys teigė, kad viena iš organizacijos susikūrimo priežasčių buvo Vengrijos įvykiai⁷³. Nacionalinis liaudies frontas, kurį taip pat išaiškino KGB, irgi simpatizavo vengrams⁷⁴. 1956 m. Kaune atskleista grupė „Geležinis vilkas“ (vadovas Algirdas Liorentas)⁷⁵. Šiuo laikotarpiu ne tik kūrėsi organizacijos, bet ir buvo platinami anoniminiai lapeliai. Įvykių Vengrijoje metu prie Vilniaus universiteto centrinio pastato lapelį „Tegyvuoja revoliucija Vengrijoje“ priklijavo Vidmantas Mikoliūnas, Rimantas Sabataitis, Valentinas Vaitekaitis. Tardomi jie prisipažino, kad tai padarė norėdami išreikšti solidarumą su vengrų tauta. Jie buvo pašalinti iš universiteto⁷⁶.

Žmonės įvairiai reiškė savo protestą dėl SSRS veiksmų Čekoslovakijoje. Dažniausios protesto formos – antisovietiniai užrašai, anoniminiai lapeliai, sovietinių vėliavų nuplėšimas, organizacijų kūrimas. Aktyviausiai reiškėsi jaunimas. Jie rašė ir platino eilėraščius, išskeldavo tautines vėliavas, kūrė pagrindines grupes, tik jos buvo laikinos⁷⁷. Didelį dėmesį KGB skyrė anoniminių lapelių autorių paieškai. 1967 m. KGB Kauno skyrius atskleidė Kauno devynioliktoje vidurinėje mokykloje sukurtą pagrindinę moksleivių organizaciją „Krikščioniška demokratų sąjunga“, kuri 1968 m. išplatino 100 lapelių⁷⁸. KGB Šiaulių miesto skyriaus rasto antisovietinio anoniminio lapelio „Dėmesio“

⁶⁹ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas*, p. 189.

⁷⁰ LSSR KGB Alytaus miesto pranešimas apie antisovietinius, priešiškus, ideologiškai kenksmingus ir antivisuoemeninius pasireiškimus 1968 metais, *LJA*, f. K-1, ap. 15, b. 169, l. 1.

⁷¹ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio spec. pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui apie priešiškus pasireiškimus, susijusius su įvykiais Lenkijoje, Vengrijoje ir religinių švenčių „visų šventųjų ir Vėlinių“ metu, *LJA*, f. K-1, ap. 3, b. 509, l. 315.

⁷² *Lietuva 1940–1990*, p. 427.

⁷³ Ž. Račkauskaitė, *Pasipriešinimas sovietiniam režimui*, p. 60.

⁷⁴ T. Remeikis, op. cit., p. 277.

⁷⁵ *Lietuva 1940–1990*, p. 427.

⁷⁶ Spec. pranešimas papildant 1956 m. lapkričio 22 d. raštą Nr. C/4/914, *LJA*, f. K-1, ap. 3, b. 509, l. 176–179.

⁷⁷ Dvasinis pasipriešinimas sovietmečio Lietuvoje, *ibid.*

⁷⁸ Pranešimo raštas apie kai kuriuos politiška negatyvius procesus tarp Kauno miesto jaunimo, *LJA*, f. K-18, ap. 1, b. 144, l. 95.

autorius buvo aštuntos klasės mokinys A. Jankauskas. Profilaktinio pokalbio metu išsiaiškinta, kad jį paskatino „Amerikos balso“ transliacijos, kuriose kalbėta apie įvykius Čekoslovakijoje⁷⁹.

1968 m. intervencija labai negatyviai, pesimistiškai paveikė lietuvių disidentus, nes jie pamatė, kad SSRS radikalai, brutaliai nuslopino net nuosaikias reformas. Prahos pavasaris pažadino viltį sulaukti permainų ir Lietuvoje, bet Maskva palaidojo šias viltis⁸⁰. Vis dėlto įvykiai Čekoslovakijoje visiškai nenuslopino lietuvių noro priešintis sovietiniam okupantui. Prahos pavasaris ypač svarbus disidentinio judėjimo atsiradimui. Po Prahos įvykių kuriasi „organizacijos be organizacijos“, kai žmonės vienija bendros idėjos, tikslai, bet jų veikla nebuvo institucionizuota. Pradeda kurtis kraštotyros, žygeivių, pusiau legalūs inteligentų susibūrimai, balansuojantys ties sovietų valdžios leistinumo riba, diskusiniai ir pažintiniai klubai. 1969 m. įkurtas etnografinis klubas „Romuva“, Žygeivių sekcija prie Vilniaus turistų klubo. Nekeldami Lietuvos okupacijos klausimo savo kultūrine, etnografinė veikla jie skatino žmones domėtis savo istorija, kultūra⁸¹.

Dauguma užfiksuotų antisovietinių apraiškų 1968 m. buvo tik laikino pobūdžio ir vargu ar turėjo tęstinumą. Septintajame dešimtmetyje prasidėjęs naujas lietuvių pasipriešinimo etapas po 1968 m. įgavo pagreitį ir padėjo tvirtus pagrindus tokioms 8-ojo dešimtmečio pasipriešinimo formoms kaip disidentinis judėjimas, kova už žmogaus teises. Įvykiai Vengrijoje, anot A. Kačerauskienės, irgi paliko gilų pėdsaką lietuvių sąmonėje, jų prisiminimai apie vengrų sukilimą visą laiką stiprino laisvės siekimą⁸².

KGB VENGRIJOS IR ČEKOSLOVAKIJOS ĮVYKIŲ AKIVAIZDOJE

Vidaus ir tarptautiniai įvykiai turėjo įtakos ir KGB politikai. Skirtinga visuomenės reakcija 1956 ir 1968 m. atitinkamai lėmė ir KGB veiksmus. Po J. Stalino mirties sovietinis režimas laikinai susilpnėjo. Tai atsispindėjo ir represinių struktūrų veiksmuose Vengrijos sukilimo metu, nors KGB ir ruošėsi galimiems neramumams. LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio rašte LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui rašoma apie represinių struktūrų pasiruošimą galimiems neramumams Vėlinių išvakarėse, apie planus imtis politinių, operatyvinių ir karinių priemonių⁸³. Vis dėlto 1956 m. neramumų dalyviai buvo nubausti pakankamai švelniai. Tokia negriežta okupacinio režimo reakcija Vėlinių metu Vilniuje ir Kaune liudija, kad masinio teroro laikai baigėsi. Maskva uždraudė šaudyti į demonstrantus, KGB daugiau stebėjo, o suimtų buvo tik kelios dešimtys⁸⁴. Daugiausia nukentėjo studentai: vieni atsidūrė lageriuose, kiti prievarta buvo išsiųsti į sovietinę armiją, treči išvaryti iš aukštųjų mokyklų⁸⁵. Ypač nukentėjo Vilniaus universiteto studentai. 1958–1961 m. vyko stambus VU Lietuvių literatūros katedros valymas. Dingstis apkaltinti katedrą buvo studentų reakcija į Vengrijos įvykius – išleistas studentų kūrybos almanachas. Apkaltinus katedrą nacionalizmu, nemarkistine studentų ugdymo kryptimi, buvo atleista katedros vedėja Meilė Lukšienė, dėstytojos

⁷⁹ LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus viršininko plk. Zenino 1968 m. spalio mėn. 31 d. specialus pranešimas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui plk. M. Ščensnovičiui, *LYA*, f. K-18, ap. 1, b. 501, l. 47–49.

⁸⁰ 17 tūkstančių memorandumo sugrįžimo į Lietuvą (internetinė prieiga kaunas.lcn.lt, žiūrėta 2008 03 10).

⁸¹ *Lietuva 1940–1990*, p. 530.

⁸² A. Kačerauskienė, Kuo svarbus Lietuvai 1956 metų vengrų sukilimas?

⁸³ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio specpranešimas A. Sniečkui apie 1956 m. lapkričio 2 d. įvykius Kaune, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 509, l. 2.

⁸⁴ T. Remeikis, op. cit., p. 278.

⁸⁵ A. Kačerauskienė, Kuo svarbus Lietuvai 1956 metų vengrų sukilimas?

Irena Kostkevičiūtė, Aurelija Rabačiauskaitė, Vanda Zaborskaitė, Vilniaus universiteto rektorius Jonas Bulavas⁸⁶.

Neramumai Lietuvoje dėl Vengrijos sukilimo privertė valdžią labiau susirūpinti ideologiniu darbu ir valdžios stiprinimu. Po šių įvykių KGB susilaukė ir LKP vadovybės kritikos dėl prasto agentūrinio ir operatyvinio darbo, per silpno bendradarbiavimo su partinėmis institucijomis ideologinio darbo sferoje⁸⁷. Todėl sovietinis saugumas sustiprino operatyvinę ir agentūrinę veiklą, padaugėjo suėmimų ar profilaktinių pokalbių. SSRS vadovybė, atsižvelgdama į LKP vadovų prašymus, 1956 m. pabaigoje leido padidinti LSSR KGB etatų skaičių. 1961 m. KGB skyriai buvo įsteigti šešiolikoje respublikos rajonų⁸⁸. 1968 m. KGB veiksmai tampa griežtesni. 1967 m. KGB pirmininku tapus Jurijui Andropovui, sovietinis saugumas pradėjo skirti daugiau dėmesio kovai su kitieminčiais, visuomenės nuotaikų stebėjimui ir analizei. Apie tai liudija ir 1967 m. įkurta SSRS KGB penktoji valdyba (ideologinė kontržvalgyba) kovai su „ideologine diversija“ (taip KGB terminologija buvo vadinama antisovietinė veikla). Po 1968 m. įvykių ši kova suintensyvėjo. Įvykiai Čekoslovakijoje, sustiprėjusios antisovietinės nuotaikos atskleidė, kad valdžia ir KGB nekontroliuoja situacijos, yra menkai susipažinę su visuomenės pažiūromis, prastai vykdomas ideologinis darbas. KGB Kauno miesto veiklos už 1968 m. ataskaitoje atsispindi KGB vadovybės kritika. Viename iš pranešimų buvo teigiama, kad „įvykiai Čekoslovakijoje atskleidė KGB darbo trūkumus. <...> Kai kurie agentai ne visada savalaikiai informavo apie kai kuriuos reiškinius, teisingai vertino padėtį ar reagavo į įvykius“⁸⁹. KGB kritikuoja ir LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus: „KGB nepateikė visuomenės procesų analizės. Todėl KGB privalo geriau analizuoti šiuos procesus“⁹⁰. Ši kritika paskatino KGB imtis ryžtingesnių priemonių. Šiuo laikotarpiu pastebimas didesnis dėmesys kontržvalgybiniam ir agentūriniam darbui, KGB skiria daugiau dėmesio ir pajėgų darbui su inteligentija ir jaunimu, imasi tirti procesus, kuriuose galima įžvelgti „ideologinės diversijos“ požymių. KGB ypač stengėsi turėti kuo daugiau agentų tarp jaunimo, inteligentijos, buvusių tremtinių ir kalinių, atvykstančių į Lietuvą turistų, išeivių, kad stebėtų jų nuotaikas ir užkirstų kelią galimiems jų veiksams prieš valdžią. Būtent 1968 m. padaugėjo KGB planų, kaip stiprinti kontržvalgybinį, agentūrinį ir analitinį darbą. 1968 m. rugsėjo 12 d. rašte dėl aktyvių priemonių taikymo prieš išeivijos organizacijas raginama aktyvinti agentūrinį darbą, rinkti informaciją apie išeivijos organizacijas, aktyviausius išeivijos atstovus ir jos pagrindu organizuoti propagandines ir kompromitavimo akcijas. Kitame rašte⁹¹ atsispindi valdžios ir KGB išaugęs dėmesys asmenimis, grįžusiems iš įkalinimo ir tremties vietų. KGB skyriai raginami rinkti informaciją apie jų viešąjį ir privatų gyvenimą, jų nuotaikas ir pažiūras, galimą jų įtaką

⁸⁶ V. Zaborskaitė: „Aukštą akademinį rangą galėjo pasiekti ne vien kompartijos nariai“ (prieiga per internetą <http://www.lietuvosrytas.lt>, žiūrėta 2008 05 08).

⁸⁷ LSSR LKP CK biuro nutarimas apie LSSR KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitą, *LYA*, f. 1771, ap. 140, b. 11, l. 1.

⁸⁸ *Lietuva 1940–1990*, p. 428.

⁸⁹ Pranešimas KGB Kauno miesto skyriaus padalinių vadovų pasitarime apie atliktus KGB darbus ir uždavinius, *LYA*, f. K-18, ap. 2, b. 268, l. 9–10.

⁹⁰ LSSR LKP CK Pirmojo sekretoriaus A. J. Sniečkaus pranešimas 1969 m. kovo mėn. 27 d. susirinkime, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 671, l. 210–211.

⁹¹ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko plk. M. Ščensnovičiaus 1968 m. liepos 12 d. raštas KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininkui pplk. F. Akimovui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 664, l. 182–184.

aplinkiniams. Didesnis dėmesys turi būti skiriamas ir buvusios nepriklausomos Lietuvos veikėjams⁹².

Nuo 7-ojo dešimtmečio KGB ėmėsi ir netradicinių metodų, nes, pasak A. Sniečkaus, „priešininkas pakeitė formas ir metodus, nes dabar neveikia taip atvirai“⁹³. Tokių ryškių metodikos pokyčių nematome KGB veikloje po 1956 m. Vengrijos įvykių. KGB pasitelkė ne tokias akivaizdžias, matomas ideologinio ir propagandinio pobūdžio priemones, kurių taikymas susijęs su kitaminčių ir išeivių veikla. Pastarieji užsienio šalių vyriausybėms, tarptautinei bendruomenei pateikdavo įvairią informaciją apie sovietų nusikaltimus siekdami aktualizuoti Lietuvos okupacijos klausimą, sulaukti tarptautinio palaikymo. Taip jie formavo negatyvią tarptautinę viešąją opinią apie SSRS. Fizinės prievartos priemonės šiuo atveju būtų neefektyvios, todėl pasitelkiama propaganda, padedanti formuoti sovietinei valdžiai priimtina viešąją nuomonę ir diskredituoti sovietinei valdžiai kenksmingą išeivijos veiklą.

IŠVADOS

Vengrijos sukilimas, Prahos pavasaris ir SSRS intervencija į šias šalis buvo vienos iš rimčiausių socialistinio bloko krizių. Šie įvykiai turėjo įtakos ne tik tolimesnei SSRS vidaus ir užsienio politikai, bet ir sovietinių represinių struktūrų veiklai.

Sovietinės valdžios pozicija ir šių įvykių vertinimai atsispindėjo oficialioje spaudoje, kuri mažai kuo skyrėsi nuo Maskvos. Sovietinė valdžia pasitelkė cenzūrą, įvairias ideologinio poveikio priemones, kad pateiktų ideologizuotą įvykių vertinimą ir formuotų atitinkamą žmonių nuomonę apie Vengrijos sukilimą, čekoslovakų reformas ir SSRS bei kitų Varšuvos pakto narių karinę intervenciją. Užsienio radijo stotys buvo vienintelis objektyvios, tikros informacijos šaltinis.

Lietuvių visuomenė panašiai vertino įvykius Vengrijoje (1956) ir Čekoslovakijoje (1968) ir palaikė vengrų bei čekoslovakų laisvės siekius, tačiau elgėsi skirtingai. 1956 m. lietuviai nepabijoję pareikšti savo solidarumą su vengrais ir nepritarimą intervencijai. Tai rodo neužblėsusį lietuvių tautos laisvės, pokyčių siekį. 1968 m. visuomenėje buvo jaučiamas sąstingis, įsigalintis komformizmas, materializmas, nenoras konfrontuoti su sistema, tad didžioji dalis žmonių buvo pasyvūs.

Dėl atvirų ir masinių protestų prieš Vengrijos sukilimo numalšinimą 1956 m. įvykiai labiau įstrigo į lietuvių savimonę, žadino laisvėjimo, pokyčių viltis ir davė impulsą tolesniam neginkluotam pasipriešinimui Lietuvoje. Septintojo dešimtmečio pirmoje pusėje prasidėjęs naujas lietuvių pasipriešinimo etapas po 1968 m. Prahos pavasario ir intervencijos įgavo pagreitį ir padėjo tvirtus pagrindus 8-ojo dešimtmečio disidentiniam judėjimui ir kovai už žmogaus teises.

Nors šie įvykiai ir privertė KGB aktyvinti, griežtinti savo veiklą, tačiau tik po 1968 m. matomi ryškesni pokyčiai KGB veikloje. Vis svarbesnės tampa ideologinio poveikio ir auklėjamojo pobūdžio priemonės, kaip antai profilaktika, propaganda, kompromitavimas. Kova dėl viešosios opinijos virsta dar viena KGB kovos su kitaminčiais arena, nes represijos, įkalinimas, aktyviausių kitaminčių izoliavimas jau nebuvo toks efektyvus šioje kovoje.

Gauta 2008 08 24
Parengta 2008 09 16

⁹² Dėl LSSR KGB kolegijos sprendimo apie KGB priemones prieš buvusį nepriklausomos Lietuvos elitą, *LVA*, f. K-1, ap. 3, b. 659, l. 87–89.

⁹³ LSSR LKP CK Pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1969 m. kovo mėn. 12 d. pranešimas operatyviniame susirinkime, *LVA*, f. K-1, ap. 3, b. 671, l. 202.

KRISTINA BURINSKAITĖ

Responses of Hungary Uprising (1956) and Prague Spring (1968) in Lithuania

Summary

The Uprising in Hungary in 1956 and the Prague Spring in 1968 were perhaps the most serious crises in the socialistic bloc countries. These events impacted the further evaluation of the foreign and domestic policy of the Soviet Union and activity of its repressive structures in Lithuania.

In Lithuania, these events received quite a lot of attention from society. But the Soviet government gave just a minimum of information about these events and censored it. Besides, government through press and official meetings tried to form the desirable attitude towards the events in Hungary and Czechoslovakia and the intervention. However, alternative means of information such as foreign radio, which wasn't available to everybody, and Lithuania's historical experience allowed people to make an objective opinion about the events in these countries.

Lithuanian society openly supported the events in Hungary. Lithuanians expressed their support during the All Saints' day commemoration in Vilnius, Kaunas and other cities. In 1968, the reaction of society was much more reserved and avoided an open support of Czechoslovakia and disapproval of the actions of the Soviet government.

Because of the lack of studies and objective documents it is difficult to make any conclusions about the influence of the Hungarian Uprising and the Prague Spring on the Lithuanian anti-Soviet resistance. Because of the open and mass protest in 1956, these events made more influence on the further resistance to the Soviet regime. The new period of anti-Soviet resistance appeared in the first half of the 1960s, and the Prague Spring just catalysed and put the basis to the dissident and human right movement of the 1970s.

Although these events forced the KGB to intensify its activity, just after 1968 new tendencies were seen in the KGB activity as the usage of new methods. Educational and ideological means, such as prophylaxis, propaganda, discreditation, became more and more important among other methods. Formation of the public opinion became a new aspect of fighting with dissident movement, because repression, imprisonments were not effective in such struggle.